

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Дойчика Максима Вікторовича

«Ідея гідності: від Античності до Модерну (історико-філософський аналіз)», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії

1. Актуальність обраної теми дослідження, її зв'язок з планами та напрямками науково-дослідних робіт наукових установ і організацій, державними та галузевими науковими програмами

Дослідження проблеми гідності в царині історико-філософської проблематики набувають нині все більш вагомого теоретичного і практичного значення. Зумовлено це багатьма об'єктивними чинниками та процесами, серед яких провідними виступають руйнування надійного, впорядкованого, детермінованого життєвого світу, який у минулі століття був заданий сім'єю, Церквою та державою. А відречення від усталених ідеалів призводить до переосмислення сутнісних характеристик людини, центральним осердям яких виступає гідність.

Саме тому набувають особливо важливого значення дослідження, присвячені з'ясуванню змісту та філософських підстав гідності як поняття та соціокультурного феномену. Особливої гостроти ця тема набуває сьогодні в сучасних українських реаліях – в умовах морального знецінення ідеалів та норм гуманізму, коли в розрізі політичного, інформаційного, медійного протистояння в умовах гібридних воєн особливо зростає необхідність встановлення різних смислових вимірів ідеї гідності, бо саме війна найбільш чітко демонструє актуальність питання про сутність людського, а з ним і питання людської гідності. Усі ці проблеми викликають нині підвищений науковий інтерес широкого кола фахівців до дослідження ідеї гідності в контексті історико-філософського знання.

Зважаючи на вищевикладене, дисертаційна робота Дойчика М. В., що присвячена історико-філософському виміру ідеї гідності від Античності до Модерну є суспільно затребуваною, а її тема вирізняється гострою актуальністю.

Тема дисертаційного дослідження має зв'язок з тематикою науково-дослідної роботи, що проводиться на кафедрі філософії, соціології та релігієзнавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника «Історичний розвиток філософії як чинник світового цивілізаційного процесу: історія і сучасність» (номер державної реєстрації: 0112 U 001828).

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність і новизна

Висновки дисертаційного дослідження Дойчика М. В. є обґрунтованими і достовірними. Наукові положення, що виносяться на захист, аргументовані результатами аналізу значної джерельної бази, зокрема, фахової літератури за темою дослідження. Список літератури дисертації містить 427 джерел, з них 114 іноземною мовою.

Обґрунтованість та достовірність висновків і рекомендацій дисертаційного дослідження Дойчика М. В. забезпечується чітким визначенням об'єкта та предмета дослідження, коректністю постановки мети і завдань, ефективним використанням методологічних підходів, принципів та методів, як-то: міждисциплінарного підходу (для дослідження ідеї гідності в межах антропології, етики, соціальної філософії, соціології, правознавства, релігієзнавства), єдності культурно-історичного та парадигмального підходів (для усвідомлення особливостей тлумачення гідності у різні історичні періоди), принципу об'єктивності (для уникнення суб'єктивної інтерпретації фактів, подій, джерел), принципу історизму (для урахування конкретних соціокультурних обставин тієї чи іншої епохи), принципу системності (для аналізу ідеї гідності як складової філософських систем зі своїми власними закономірностями), принципу цілісності (для всебічного вивчення явищ і

процесів та особливостей їх функціонування), принципу критичності (для аргументованого аналізу філософських уявлень про гідність у різні історичні періоди), методу соціально-антропологічного аналізу (для розкриття впливу соціального середовища на своєрідність ментально-психологічних та ціннісних характеристик кожної особистості, герменевтичного методу (для історико-філософської інтерпретації ідеї гідності у контексті ціннісних та наукових параметрів), феноменологічного методу (для пояснення гідності як сутнісної риси людини та як трансісторичного духовно-морального феномена), категоріального аналізу (для з'ясування сутнісного значення категорії гідності та її взаємозв'язку з іншими категоріями філософії), компаративного аналізу (для співставлення поглядів філософів різних часів та епох щодо розуміння феномену гідності), контекстуального аналізу (для контекстуального уточнення значень висловлювань та термінів).

Аргументованість і достовірність результатів дисертаційної роботи підтверджено їх апробацією на численних міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

- виявлено наскрізний характер ідеї гідності людини в різні історичні епохи від Античності до Модерну;
- обґрунтовано принципове значення парадигмального підходу в процесі історико-філософського дослідження ідеї гідності;
- показано неоднозначність тлумачення ідеї гідності в античній та середньовічній філософії як відповідність Божественного задуму до наперед визначеного місця людини у світі;
- проаналізовано людську гідність епохи Відродження як здатність до творення та активної позиції у громадянському житті;
- охарактеризовано ідейні та соціокультурні підвалини трансформації ідеї гідності в новоевропейській філософській думці;

– виявлено, що в некласичній філософії ХІХ ст. ідея гідності набуває глибоко екзистенційного змісту і виступає як сутнісна характеристика особистості;

– уточнено характеристику своєрідності тлумачення гідності в сучасному інтелектуальному дискурсі;

– виявлено органічну єдність української ренесансної інтелектуальної думки з романським і германським Відродженням;

– дістали подальшого розвитку дослідження етики І. Канта, де останній експлікує гідність як сутнісну рису людини, що виявляється у здатності формувати ієрархію соціальних цінностей.

Висновки дисертації Дойчика М.В. є науково обґрунтованими, базуються на положеннях історико-філософської науки, глибокому аналізі ідеї гідності від Античності до Модерну.

3. Значущість дослідження для науки і практики та шляхи його використання

Дисертаційне дослідження Дойчика М. В. має істотне теоретичне та практичне значення. Внесок дисертанта в теорію історико-філософського знання полягає у тому, що він здійснив реконструкцію історико-філософської динаміки форми вираження та змісту поняття гідності людини від Античності до Модерну.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані в науково-педагогічній роботі при викладанні курсів з «історії філософії», «історії української філософії», «філософській антропології», «філософії історії», «соціальної філософії», «етики» у практиці проведення заходів наукового та освітнього характеру.

4. Оцінка змісту дисертації, її завершеності та оформлення

Дисертаційна робота Дойчика М. В. є цілісним науковим дослідженням, в якому отримано нові теоретичні і практичні результати. Структура дисертації відповідає поставленій меті та визначеним завданням.

Так, не викликає істотних зауважень перший розділ «Джерела, історіографія та методологічна основа дослідження» (с. 18-74), більш того, на мою думку, він є одним із засадничих. У першому розділі розкрито теоретичну основу та методологію дисертаційного дослідження та висвітлено різноманіття сучасних тлумачень ідеї гідності (с. 18-32). Виокремлено етимологічні витоки та змістовні конотації терміна «гідність», висвітлені провідні в сучасній соціогуманітарній науці підходи до тлумачення змісту людської гідності.

Зроблено висновок, що «головну роль у процесі розвитку змістового навантаження ідеї гідності відіграють панівна на певному історичному етапі розвитку суспільства соціальна програма та відповідний їй антропологічний ідеал, які задають параметри самовизначення особистості «відповідно до» своєрідності ціннісної системи суспільства. Це, своєю чергою, призводить до внутрішнього протиріччя між гуманітарно-антропологічним змістом гідності... та соціально-цивілізаційними параметрами, які задають систему координат для самовизначення особистості» (с. 57).

Другий розділ «Поняття гідності людини в історії античної філософії» (с. 75-123) присвячено аналізу етико-антропологічної спадщини Античності, зокрема, дослідженню ідеї гідності у сократичних діалогах Платона, у поглядах Аристотеля і у філософії стоїцизму. На основі аналізу вищеназваних філософських концепцій, дисертант доходить висновку, що «історико-філософський процес розвитку поняття гідності у класичній грецькій філософській традиції ґрунтується на концепції етичного раціоналізму, яка поєднується з іншими філософськими теоріями, що вплинули на розвиток поняття гідності у середньовічній філософії» (с. 118).

Третій розділ «Розвиток ідеї гідності людини у філософії Середньовіччя, Відродження та ідейних здобутках Реформації» (с. 124-253), присвячено розгляду проблеми гідності у християнських етико-

антропологічних ідей Середньовіччя, у філософії доби Відродження та у духовному досвіді Реформації. Дано ґрунтовну характеристику концептуальним підвалинам не лише християнського тлумачення людської гідності, а й антропологічній проблематиці взагалі. Здійснено ретельний аналіз поглядів апологетів щодо ідеї гідності, яка тепер тлумачиться крізь призму креаціонізму, геоцентризму, есхатологізму, трансценденталізму, гуманізму, ригоризму, аскетизму і егалітаризму, а не етичного раціоналізму (як це було в Античності). Зроблено висновок, що «наразі немає підстав спростовувати концептуальної єдності домодерної парадигми, яка виявилася передусім у тлумаченні гідності як...моральної людської душі, яка виявляється як здатність діяти «відповідно до»... звичаю, закону, заповідей тощо, а з іншого – моральної характеристики вчинків (поведінки) людини» (с. 238). І разом з тим підкреслено, що саме Августин заклав світоглядний фундамент для знецінення пріоритету поведінкового компонента у змісті ідеї гідності. Розкрито онтологічний статус людини епохи Відродження, яка абсолютизується тепер як індивідуальність, а не як всезагальність (у Середньовіччі), а також підкреслено, що суттєві трансформації у тлумаченні ідеї гідності протестантизмом теж не зумовили ідейного розриву з премодерною світоглядною традицією, яка тлумачила гідність крізь призму наперед визначеного Богом призначення людини та як «відповідність» із нормами, законами і цінностями протестантської спільноти.

У четвертому розділі «Особливості розуміння гідності людини у філософії Нового часу» (с. 254-335) розглянуто ідейні передумови становлення модерної парадигми мислення та їх вплив на змістову трансформацію поняття людської гідності. Зокрема, підкреслено, що у Новий час методологічними основами інтерпретації поняття гідності стали секуляризм та гуманізм, також на засадах раціоцентризму була розвинута ідея моральної автономності та гідності людської особистості. Зроблено висновок, що гуманізм доби Відродження та часів Реформації став основою

для розвитку егалітарних принципів тлумачення гідності в епоху Нового часу. Доведено, що формування ідеї соціального суб'єкта стало концептуальною основою для утвердження принципу природної рівності, також закономірним проявом абсолютизації свободи та культу розуму було ствердження утилітарних та прагматичних елементів. Дано ґрунтовну характеристику поглядам Т. Гоббса і Ж.-Ж. Русо на розуміння людської гідності. І якщо Т. Гоббс акцентує увагу на природній свободі, яка передбачала підпорядкування природним інстинктам, то Ж.-Ж. Русо – на громадянській свободі, яка ґрунтувалася на угоді, укладеній рівноправними членами суспільства. І. Кант в своїй етиці утверджує гідність як сутнісну характеристику людини, оскільки гідність людини – це внутрішній моральний закон. Зроблено висновок, що у практичній філософії та етиці І. Канта виявлено «суперечність тлумачення ідеї гідності та показано, що розглядаючи гідність як сутнісну характеристику людини..., І. Кант водночас веде мову про необхідність досягнення гідності в результаті підпорядкування приписам морального закону» (с. 330).

П'ятий розділ «Індивідуалістичний підхід до ідеї гідності людини в європейській філософії ХІХ ст.» (с. 336-429) присвячено розгляду трансформацій ідеї гідності в некласичній філософії, а саме, у творчості А. Шопенгауера, С. К'єркегора, Ф. Ніцше, Ф. Достоевського, П. Юркевича. Доведено, що відправною ідеєю вчень А. Шопенгауера, Ф. Ніцше та С. К'єркегора став антагонізм, який виникає між людиною та суспільством. І якщо для А. Шопенгауера, гідність – це стан внутрішньої гармонії та критерій моральної самооцінки людської здатності жити у злагоді з власними запитами, то для С. К'єркегора, це здатність людини до постійного відповідального вибору, а для Ф. Ніцше – єдиний носій гідності є особистість, яка звільнилась від суспільних стереотипів. Для представників релігійної філософії ХІХ ст., зокрема для Ф. Достоевського, онтологічною основою гідності виступає внутрішня суперечливість людини, котра проявляється або у постійному прагненні до повноти свого буття, або до

прояву божественного в людині. Дано фундаментальну характеристику релігійним інтенціям філософії П. Юркевича, в межах якої відбулося повернення до релігійної антропології. За переконанням мислителя, гідність у людини проявляється в суспільстві, в рамках котрого людина діє відповідно до законів справедливості, які вона обирає за покликом серця. Зроблено висновок, що в неklasичній філософії XIX ст. ідея гідності набуває глибоко екзистенційного змісту і виступає як сутнісна характеристика особистості.

Оформлення роботи відповідає основним вимогам до дисертацій та авторефератів дисертацій.

5. Дискусійні положення дисертаційного дослідження та зауваження

Окремі положення дисертаційного дослідження викликають зауваження, або ж мають дискусійний характер, зокрема:

1. В дисертаційному дослідженні були застосовані такі методологічні підходи як культурно-історичний та парадигмальний, які у своїй єдності дали можливість усвідомити особливості тлумачення гідності у різні історичні періоди і в різних соціокультурних середовищах. Парадигмальний підхід передбачив виокремлення трьох основних етапів у розвитку європейської свідомості, а саме: премодерн (домодерн), модерн і постмодерн. Дисертант ґрунтовно проаналізував особливості тлумачення гідності в премодерній (до модерній) і модерній парадигмах мислення. Вважаю за доцільне зауважити, що зміст роботи значно виграв би, якби дисертант звернувся до аналізу специфіки філософії людської гідності за доби постмодерну. Адже постмодерн – це епоха перевідкриття суб'єктивного світу людини, це нове визначення суспільного буття як сцени, на якій перед усім суспільством розгортаються приватні драми (З. Бауман), що призводить до забуття про справедливість, колективну відповідальність за індивідуальне благополуччя. Проте важливим виміром цих власне людських драм стало чуття власної гідності – одне із засадничих понять і осердя повоєнної Загальної декларації прав людини.

2. Вважаю за доцільне зауважити, що зміст роботи міг бути представлений більш рельєфно, якби українська філософська думка XIX ст. відносно ідеї гідності була представлена не лише особою П. Юркевича, але й концепціями інших представників й наступників останнього, а саме поглядами на ідею гідності В. Карпова, О. Новицького, С. Гогоцького, П. Ліницького, тим більше, що в їх працях дана тема неодноразово розглядалась та ретельно досліджувалась.

3. На мою думку, недостатньо аргументовано обґрунтовано органічну єдність української ренесансної інтелектуальної думки з романським і германським Відродженням. Я вважаю, що на даній проблемі, необхідно було зупинитись більш детально.

4. Деякі проблеми у тексті дисертації залишилися дискусійними. Зокрема, питання про співвідношення між рівністю та гідністю. Чи залишається це питання відкритим і на сьогодні?

Завершуючи аналіз дисертації Дойчика М. В., ще раз підкреслимо, що наведені коментарі та зауваження не ставлять під сумнів основного змісту і концепції дисертаційної роботи в цілому, не применшують її наукової та практичної цінності, отриманих в ній нових наукових результатів та не позначаються істотно на її науковому рівні.

6. Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих працях

Результати дисертаційного дослідження відображено у наукових фахових виданнях України, у вигляді індивідуальної монографії (20,9 д.а.), у 24 статтях у наукових виданнях, спеціалізованих з філософських наук, з них: 14 – у фахових виданнях України, 10 – у періодичних виданнях іноземних держав за напрямом дисертації і фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз. 2 статті в інших наукових виданнях та 27 тез, надрукованих у збірниках матеріалів наукових конференцій на напрямом дисертації. Опубліковані статті та автореферат відбивають основний зміст дисертації.

7. Ідентичність змісту автореферату і основних положень дисертації

Зміст автореферату є ідентичним змісту основних положень, викладених в дисертації.

8. Відповідність дисертації вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» та нормативним документам МОН України

Дисертація М. В. Дойчика повністю відповідає вимогам пп. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від. 24.07.2013 р.», паспорту спеціальності і вимогам нормативних документів МОН України щодо дисертаційних робіт, поданих на здобуття наукового ступеня доктора наук.

9. Загальний висновок

Дисертаційне дослідження Дойчика Максима Вікторовича «Ідея гідності: від Античності до Модерну (історико-філософський аналіз)» присвячено актуальній темі, основні наукові положення та висновки є обґрунтованими і достовірними й достатньо повно висвітлені в публікаціях автора. Дисертація є завершеною самостійною науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують важливе наукове завдання – виявлення парадигмальної та соціокультурної зумовленості змістовного навантаження ідеї гідності. Автор дисертаційного дослідження – Дойчик Максим Вікторович – заслуговує присудження йому наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії.

Офіційний опонент
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії
Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова

09. 09. 2019 р.

Підпис: Н. І. Мозгова	
ЗАВІРЯЮ: зав. канцелярією	
НПУ ім. М.П. Драгоманова	
Підпис: <i>[Signature]</i>	
« 09 » 09	20 19 р.